

การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ภายใต้บริบทของการพัฒนา

Cultural Resources Management for Tourism Promotion under Contexts of Development

ธนภูมิ อติเวทิน*

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมและสังเคราะห์ประเด็นสำคัญจากงานวิจัยในบริบทพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและการพัฒนาและเชื่อมโยงเข้ากับการส่งเสริมการท่องเที่ยว ภายใต้เป้าหมายของกระบวนการพัฒนา วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญที่ชุมชน จังหวัด หน่วยงานภาครัฐ ตลอดจนภาคเอกชนได้นำมาใช้ร่วมกับการส่งเสริมท่องเที่ยว เพื่อกระตุ้นการเติบโตของเศรษฐกิจในพื้นที่ นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านบวก และลบ งานวิจัยนี้นำเสนอเนื้อหาเป็น 2 ส่วน ในส่วนแรกจะเป็นการนำเสนอภาพรวมของงานวิจัยในเชิงเนื้อหา แนวคิดและวิธีวิทยา และในส่วนหลังเป็นการนำเสนอข้อสังเกตของผู้วิจัยต่องานศึกษา และแนวทางเสนอแนะในอนาคต

จากการทบทวนประเด็นสำคัญจากงานวิจัยสาขาสังคมศาสตร์ที่นำเสนอการเปลี่ยนแปลงปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมผ่านงานวิชาการรูปแบบต่างๆ ประกอบด้วยวิทยานิพนธ์ หนังสือและบทความต่างๆ แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของประชากรที่มีต่อกระบวนการพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวอันมีที่มาจากการขนส่งแบบสมัยใหม่ การผลิตทางการเกษตรเชิงพาณิชย์ การพัฒนาฐานเศรษฐกิจสู่อุตสาหกรรม การแข่งขันของระบบตลาด รวมถึงการก่อตัวของแนวคิดการถวิลหาอดีตของคนเมืองที่ต้องการย้อนกลับไปสัมผัสวิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในแบบดั้งเดิม ส่งผลให้วัฒนธรรมชุมชนภาคกลางที่มีความหลากหลาย

*อาจารย์ประจำภาควิชาบริหารธุรกิจ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ถูกทำลายหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางลบ แม้โครงการหรือกิจกรรมเพื่อการพัฒนาของภาครัฐจะเอื้อต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ก็ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่น ประเด็นเหล่านี้กลายเป็นประเด็นหลักที่ถูกนำเสนอผ่านงานวิจัยและกลายเป็นที่สนใจของสังคมเพิ่มมากขึ้นตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนนั้น ในด้านหนึ่ง การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือที่เป็นประโยชน์และมีส่วนสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น หากประเด็นการศึกษาที่น่าสนใจในปัจจุบันจะมุ่งไปที่สิทธิของการปรับเปลี่ยนหรือรื้อฟื้นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อตอบสนองต่อการท่องเที่ยวควรจะเป็นของคนกลุ่มใด รวมถึงจะนำไปสู่ความขัดแย้งของกลุ่มผลประโยชน์ในชุมชนมากน้อยเพียงใด

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม การส่งเสริมการท่องเที่ยว การพัฒนา

Abstract

This research was aimed at studying and synthesizing critical issues from research papers in central region of Thailand concerning with culture, development linked with tourism promotion schemes. According to an ultimate goal of development, culture has been utilized in accordance to tourism promotion as a major tool for communities and governing authorities to stimulate economic growth in local areas – then created both positive and negative impacts. Contents in this research were divided into two parts – the first one was an overview concepts and methodologies of research papers and the last one was some important remarks and suggestions for future work.

According to a review of research documents in fields of social sciences on social and culture changes through theses, book and research articles, it has illustrated adaptation of population toward development process and tourism promotion derived from an emergence of modern transports, commercial agriculture, industrialization, competition of modern markets and senses of nostalgia among urban dwellers to be back into the ordinary way of lives. As a result, traditional culture of diverse Thai central region has been deteriorated or negatively

changed. Even though lots of government's project have seemed to create an economic growth, it has also led to prominent conflicts among local residents. Such issues have been commonly presented through several research papers and have drawn significant levels of attention and public awareness.

In term of sustainable cultural resource management for tourism promotion; on the one hand, tourism has been regarded as a useful tool for local culture preservation. But on the other hand, a major concern would focus on who had the true rights to adapt or revitalize indigenous cultural identities and whether these efforts would lead to more conflicts in the future.

Keyword: Cultural resource management, tourism promotion, development

บทนำ

วัฒนธรรมเป็นหนึ่งในประเด็นหลักของงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ในสาขาต่างๆ เช่น สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ในที่นี้ เมื่อกล่าวถึงนิยามของวัฒนธรรมอาจมีได้จำกัดเพียงชนหรือแบบแผนอันดั้งเดิมที่มีการสืบทอดกันต่อมา เช่น การไหว้ การแต่งกายแบบไทย อาหารไทย ศิลปะไทย ฯลฯ หากแต่ครอบคลุมถึงความคิดและพฤติกรรมของผู้คนในแต่ละบริบทซึ่งอาจมีความแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ คุณลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมปรากฏออกใน 2 ประการ ได้แก่ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของมนุษย์และสามารถถ่ายทอดต่อไปรุ่นสู่รุ่นได้ อีกประการคือ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ สามารถเปลี่ยนแปลงหรือปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา การประเมินวัฒนธรรมจึงต้องพิจารณาตามบริบทเงื่อนไขเวลาเป็นหลัก ทั้งนี้ ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน มีงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นวัฒนธรรมในพื้นที่ต่าง ของประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ทั้งงานวิจัยที่ดำเนินการโดยนักวิจัยชาวไทยและชาวต่างประเทศ เนื่องจากพื้นฐานความหลากหลายของผู้คนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย โดยที่ความสนใจแรกเริ่มของการศึกษามีจุดเน้นที่สังคมชนบทไทยเพื่อค้นหาลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของคนไทย ความสนใจของนักวิชาการจึงเปลี่ยนแปลงเข้าสู่วิถีชีวิตของสังคมเมืองสมัยใหม่ซึ่งมีลักษณะของการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่หลากหลายของผู้คนในเวลาต่อมา

ท่ามกลางงานศึกษาวัฒนธรรมที่มีเป็นจำนวนมาก ประเด็นหนึ่งที่นักวิจัยมักตั้งโจทย์ไปในทิศทางที่ใกล้เคียงกันก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เช่น มีมูลเหตุหรือปัจจัยใดบ้างทั้ง

ภายในและภายนอกบริบทของของเขตการวิจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงก่อให้เกิดกระทบในด้านบวกหรือด้านลบอย่างไร และผู้ที่ทำการศึกษามีการตอบสนองหรือปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างไร ทั้งนี้ ประเด็นของการพัฒนามักเป็นมูลเหตุหรือปัจจัยหลักในอีกหลายปัจจัยที่ถูกตั้งโจทย์ให้เป็นตัวการสำคัญที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลง ภายใต้บริบทของการพัฒนาที่เกิดจากโครงการและกิจกรรมต่างๆ ที่ได้ถูกวางแผนและดำเนินการโดยภาครัฐให้กับประเทศไทยตลอดระยะที่ผ่านมา กระบวนการของการพัฒนาที่นำเราไปสู่ปฏิสัมพันธ์กับระบบโลกนั้น ได้สร้างนิยามใหม่เกี่ยวกับความเป็นกระแสโลกในมิติต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคมปัจจุบัน แม้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะปรากฏในหลายมิติ ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา ศาสนาหรืออื่นๆ ก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาแล้วก็จะช่วยให้เราพบว่า สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลเป็นอย่างมากและในหลายครั้งทำหน้าที่เสมือนตัวเร่งหรือชะลอประสิทธิภาพของการเปลี่ยนแปลงก็คือ วัฒนธรรมนั่นเอง

ทั้งนี้ ผู้ที่ังมีความสงสัยอยู่ก็อาจจะตั้งคำถามต่อไปว่า วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือทรงพลังที่สามารถนำไปการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้จริงหรือไม่ ในความเป็นจริงแล้ว วัฒนธรรมจัดได้ว่าเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพอย่างแท้จริงหรือไม่ก็อาจเป็นปัจจัยเบื้องหลังที่นำไปสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในด้านหนึ่งเราอาจพบว่า การเปลี่ยนแปลงบางประการที่เป็นผลพวงจากวัฒนธรรม เช่น การพัฒนาระบบการศึกษา การพัฒนาคุณภาพชีวิตของแรงงาน ระบบการสาธารณสุขยุคใหม่ที่ช่วยผู้คนมีช่องทางในการที่จะเข้าถึงบริการทางสุขภาพได้อย่างรวดเร็วและทั่วถึงมากยิ่งขึ้น หรือการที่ชุมชนรับนำการท่องเที่ยวเข้ามาเป็นตัวการสำคัญที่นำรายได้จำนวนมากเข้ามาและก่อให้เกิดการจ้างงานในระดับต่างๆ สิ่งเหล่านี้จะเห็นได้ว่า ล้วนเป็นตัวอย่างของผลในเชิงบวกที่ส่งผลต่อการพัฒนามาตรฐานการดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนให้เป็นไปทิศทางที่ดียิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม อาจไม่สามารถชี้ชัดลงไปในการปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วภายในช่วงเวลาประมาณ 10 ปีที่ผ่านมาได้ว่าเป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดผลเชิงบวกหรือผลที่พึงประสงค์ไปเสียทั้งหมด เช่นเดียวกับที่เราอาจไม่สามารถสรุปได้ว่า การที่ชาวบ้านในชุมชนได้รับความสะดวกสบายมากขึ้นจากการขยายตัวของกิจการร้านค้าปลีกขนาดใหญ่ของต่างชาติซึ่งกำลังแพร่กระจายไปทั่วทุกพื้นที่ในประเทศไทยเป็นผลจากกระบวนการพัฒนาได้อย่างแท้จริง เมื่อเปรียบเทียบกับผลกระทบที่เกิดขึ้นตามมาในลักษณะการสูญเสียของระบบการแลกเปลี่ยนแบบดั้งเดิมของชุมชนหรือวิถีชีวิตชาวบ้าน หรือในอีกกรณีหนึ่งนั้น การขยายตัว

ของกิจการประเภทโรงแรมขนาดใหญ่ สถานบันเทิงและสนามกอล์ฟ รวมถึงผลกระทบที่เกิดจากนักท่องเที่ยวต่างชาติต่อชุมชนเจ้าบ้านในท้องถิ่นภายใต้นโยบายของการพัฒนาในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการบริการของภาครัฐ คงไม่สามารถที่จะให้ภาพในเชิงบวกต่อผลที่เกิดขึ้นเฉพาะในด้านของรายได้และการสร้างงานในชุมชนที่เพิ่มขึ้นเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นที่เราจะต้องย้อนกลับไปทบทวนในความหมายที่แท้จริงของการพัฒนาโดยเปรียบเทียบกับการนำไปใช้ในปัจจุบันว่า ได้ตอบสนองและช่วยให้บรรลุเป้าหมายที่แท้จริงได้หรือไม่

ในการสร้างมุมมองเกี่ยวกับวัฒนธรรมกับการพัฒนาในบริบทประเทศไทยนั้น อาจพบว่า มีความพยายามที่จะศึกษาในกระบวนการ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รวมทั้งผลกระทบจากการพัฒนาในด้านต่างๆ อย่างต่อเนื่อง การศึกษาพลวัตที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและความสัมพันธ์ของสถาบันทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหรือพื้นที่ที่มีความน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมองในบริบทของชุมชนพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยซึ่งมีศักยภาพที่จะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ค่อนข้างรวดเร็วจากการมีพื้นที่ใกล้เคียงกับเมืองหลวงและเขตปริมณฑล งานศึกษาเหล่านั้นปรากฏออกมาทั้งในรูปของผลงานทางวิชาการที่ตีพิมพ์ในตำรา เอกสารประกอบการเรียนการสอน วิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการ รวมถึงงานเผยแพร่ในลักษณะของบทความทั่วไปที่จะพบตามวารสารทั่วไป นิตยสารหรือจุลสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของประเด็นเฉพาะตามความสนใจพิเศษของ ผู้ทำการศึกษาหรือผู้ที่มีความสนใจในเรื่องดังกล่าว เช่น การศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ในชุมชนท้องถิ่นอันเนื่องมาจากกระบวนการพัฒนาทางด้านการท่องเที่ยว การติดตามสัมฤทธิ์ผลจากการดำเนินโครงการด้านการบริหารทางสาธารณสุขหรือสวัสดิการของผู้ใช้แรงงาน เป็นต้น

เป้าหมายหลักสำหรับการวิจัยครั้งนี้คือ ความพยายามที่จะรวบรวมผลงานต่างๆ ที่มีคุณค่าแต่อยู่อย่างกระจัดกระจายให้เป็นหมวดหมู่ตามหัวข้อและประเด็นที่มีความน่าสนใจและสอดคล้องกับสภาพสังคมที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบันและเชื่อมโยงเข้ากับแนวคิดของวัฒนธรรม การพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวในบริบทชุมชนภาคกลาง เพื่อทำการสังเคราะห์จุดร่วมและความต่างของประเด็นการศึกษาที่มีอยู่อย่างหลากหลาย รวมไปถึงแนวคิด วิธีวิทยาและระเบียบวิธีวิจัย ซึ่งจะช่วยให้เรามองเห็นภาพในกระบวนการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นยังรวมไปถึงการขยายสาขาทางความคิดของนักวิชาการที่มีการเพิ่มเติมในส่วน of แนวคิด การประยุกต์ใช้กรอบวิธีการใหม่ๆ ให้มีความสอดคล้องกับสภาพสังคมในแต่ละช่วงสมัย ซึ่งจะได้เป็นตัวการที่นำไปสู่การจัดระเบียบขององค์ความรู้เพื่อการศึกษาในประเด็นอื่นๆ ได้มากยิ่งขึ้นในอนาคต

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1. เพื่อรวบรวมและนำเสนอประเด็นภาพรวมของงานวิจัยในเชิงเนื้อหา แนวคิดและวิธีวิทยา ที่ถูกนำเสนอผ่านงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและการพัฒนาในฐานของเครื่องมือการพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยว ในพื้นที่ชุมชนภาคกลางของประเทศไทย
2. เพื่อนำเสนอข้อสังเกตสำหรับการบริหารจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนสำหรับพื้นที่ชุมชนภาคกลางของประเทศไทย

การทบทวนวรรณกรรม

ขอบเขตของการพัฒนา (Development) ที่ปรากฏผ่านงานศึกษาประเภทต่างๆ โดยเฉพาะความหมายในเชิงปฏิบัติการ เช่น การพัฒนาบุคลิกภาพ การพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมในกลุ่มคนต่างๆ ตลอดจนการพัฒนาจิตใจ หรือการนำไปประยุกต์ใช้ในระดับชุมชน เช่น การพัฒนาที่อยู่อาศัย การพัฒนาชุมชน การพัฒนาจิตสำนึกของท้องถิ่น การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนาชนบท การพัฒนาภาคอุตสาหกรรม ตลอดจนการนำไปใช้สร้างค่านิยมในระดับประเทศ เช่น ประเทศที่พัฒนาแล้ว ประเทศกำลังพัฒนา หรือประเทศด้อยพัฒนา ทั้งนี้พบว่า ค่านิยมของการพัฒนาที่ปรากฏมีการนำมาใช้อย่างกว้างขวางและหลากหลาย ขณะเดียวกันก็มีความน่าสนใจเกี่ยวกับการนำไปใช้ที่มักขึ้นอยู่กับจุดประสงค์หรือเป้าหมายของผู้ที่นำไปใช้มากกว่า การจะใช้ค่านิยมที่ตายตัวจึงเป็นข้อจำกัดสำคัญประการหนึ่งในอีกประการหนึ่ง จากปฏิบัติการข้างต้นของการพัฒนาได้สะท้อนถึงพลังและอำนาจที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนค่านิยม รวมถึงพฤติกรรมที่ส่งผลอย่างเป็นรูปธรรมต่อวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่อย่างหลากหลาย เช่น เดียวกันกับคำว่า “วัฒนธรรม” ที่ปรากฏในงานศึกษาที่รวบรวมมาภายใต้งานวิจัยครั้งนี้ โดยมีการกล่าวถึงตั้งแต่ความหมายเชิงวิถีชีวิตที่ติงามของคนไทยในอดีต ในที่นี้มักเป็นงานศึกษาเชิงการอนุรักษ์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นหลัก และด้วยความกังวลว่าวัฒนธรรมที่ติงามและเป็นจุดขายที่น่าสนใจให้กับนักท่องเที่ยวจะต้องสูญหายไป เช่น ดนตรี การแสดง เครื่องแต่งกาย อาหารพื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในมิติต่างๆ ตลอดจนความหมายเชิงปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้คนต่างๆ ทั้งเยาวชน เกษตรกร แรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม แรงงานข้ามชาติ รวมถึงผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาจากภาครัฐ

และเมื่อนำ “การพัฒนา” และ “วัฒนธรรม” มาพิจารณาร่วมกันจะพบว่า ความหมายที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงบ่อยครั้งในงานศึกษาต่างๆ ก็คือ ความหมายของการพัฒนาในฐานะปฏิบัติการของการพัฒนาที่เกิดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ผ่านการขับเคลื่อนจากกลไกภาครัฐโดยอาศัยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เชื่อมโยงประเด็นวัฒนธรรมกับการพัฒนาใน 3 มิติ ในมิติแรกให้ความสำคัญกับการพัฒนาประเทศ ท้องถิ่นและชุมชนเพื่อก้าวไปสู่ความทันสมัย (Modernization) นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของผู้คนภายใต้บริบทต่างๆ เช่น อิทธิพลของกระแสวัฒนธรรมดนตรีตะวันตกต่อกลุ่มเยาวชน การกลายเป็นเมืองของชุมชน หรือชนบทกับการเข้าสู่วิถีชีวิตแบบสังคมอุตสาหกรรม รวมถึงงานศึกษาที่กล่าวถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยข้างต้น เช่น ปัญหาแรงงานในสารพัดมิติ อาทิ ลักษณะการจ้างงานที่ไม่เป็นธรรม ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากแรงงานต่างด้าวจากประเทศเพื่อนบ้าน ประเด็นสุขภาพสวัสดิการและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนปัญหาที่เป็นผลจากโครงการพัฒนาของภาครัฐที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น เช่น การสร้างเขื่อน การขยายพื้นที่ทางหลวงหรือคลองชลประทานเข้าไปในเขตที่อยู่อาศัยของชุมชน มิติที่สอง ได้แก่ งานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนาที่เริ่มให้ความสนใจวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น เชื่อมโยงเข้ากับแนวคิดภูมิปัญญาโดยให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ของการพัฒนา ในที่นี้ ภูมิปัญญามีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นกระบวนการสร้างองค์ความรู้และกระบวนการต่างๆ ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นแนวคิดที่เริ่มเติบโตในสังคมไทย ตั้งแต่ปี 2524 หรือก่อนหน้าจากการเคลื่อนไหวทางสังคมของหลายส่วน โดยเฉพาะกลุ่มนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน และในมิติที่สาม เป็นการศึกษาเชิงวาทกรรมกล่าวถึงวัฒนธรรมและการพัฒนาในบริบทของปฏิบัติการเชิงความรู้และอำนาจที่สะท้อนการปะทะกันระบอบความรู้ท้องถิ่นและความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ จึงช่วยให้สามารถทำความเข้าใจในมิติที่ซับซ้อนได้ชัดเจนมากขึ้น

ผลการศึกษา

ในการรวบรวมและวิเคราะห์งานศึกษาในประเด็นของวัฒนธรรมกับการพัฒนา อาจแยกเป็นประเด็นหลักดังต่อไปนี้

1. การพัฒนากับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของกลุ่มคน
2. วัฒนธรรมในฐานะอุดมการณ์การพัฒนาแบบทางเลือก
3. วัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
4. บทบาทของวัฒนธรรมในการจัดการและส่งเสริมการท่องเที่ยว

การพัฒนาับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของกลุ่มคน

งานศึกษาในกลุ่มนี้มีปรากฏในรูปแบบของวิทยานิพนธ์เป็นส่วนใหญ่ ให้ความสำคัญกับการมองกระบวนการพัฒนาในฐานะมูลเหตุที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ทั้งนี้ ข้อจำกัดในงานศึกษาเกิดจากการอธิบายเชิงบรรยายถึงปรากฏการณ์ก่อนหน้าและสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นลักษณะของการแบ่งคู่ตรงข้ามระหว่างเมืองและชนบท วัฒนธรรมในความหมายของกลุ่มงานศึกษานี้ให้คุณค่ากับความดั้งเดิมในอดีต ซึ่งภายหลังสิ่งเหล่านี้ได้ถูกแทนที่ด้วยการเข้ามาของแนวคิดทุนนิยมและวัตถุนิยมที่เข้ามาพร้อมกับกระบวนการพัฒนา ทั้งนี้ งานศึกษาตั้งแต่ปี 2537-2550 เป็นการศึกษาภายใต้กรอบแนวคิดของการเปลี่ยนแปลงเชิงเดี่ยว (Linear Perspective) หรือการมองไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง ในงานศึกษาจึงสะท้อนภาพของสภาพสังคมหรือชุมชนก่อนเข้าสู่ยุคทุนนิยมในด้านวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ความเชื่อ การผลิต และเมื่อการพัฒนาเข้าสู่ชุมชน ส่งผลให้สภาพเดิมของชุมชนสูญสลายไป นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต สภาพสังคม ชุมชน เกิดการรับนำค่านิยมของความทันสมัย ความเป็นเมืองจากภายนอกเข้ามาแทนวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม กระบวนการดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นจากภาครัฐที่นำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเข้ามาใช้เพื่อเป็นตัวแบบในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแนวทางของประเทศตะวันตก และด้วยเครื่องมือแห่งการพัฒนานี้เองที่ส่งผลกระทบต่อการเสื่อมสลายทางวัฒนธรรมของชุมชนในพื้นที่ภาคกลาง

ภายใต้กรอบแนวคิดในการวิจัยงานศึกษาในกลุ่มนี้มักมีการวิเคราะห์ในทิศทางที่ใกล้เคียงกันว่า แผนพัฒนาที่เน้นส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ตลอดจนแผนการขยายเขตหรือนิคมอุตสาหกรรมในหลายพื้นที่ได้ละเลยความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยม ความเชื่อของผู้คนให้สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนา เช่น การพึ่งพาระบบการค้าสมัยใหม่ พึ่งพาเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ ท้ายที่สุดนำไปสู่ต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้น เกษตรกรจำนวนไม่น้อยที่ตกเข้าสู่วัฏจักรของการผลิตภายใต้ระบบ “เกษตรพันธะสัญญา” กับผู้ประกอบการเอกชนรายใหญ่ ที่จำเป็นต้องลงทุนมากขึ้นตามกรอบที่กำหนด ขณะเดียวกัน หนี้สินกลับเพิ่มมากขึ้นและสูญเสียความสามารถในการพึ่งพาตนเองในระยะยาว

กรณีศึกษา: การเข้าสู่ชุมชนชนบทของกระบวนการโลกาภิวัตน์: ศึกษากรณีชุมชนไทพวน ตำบลหินปัก อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี (บดี พงษ์ทอง, 2538)

ในงานนี้ผู้วิจัยกล่าวถึงจุดประสงค์โดยต้องการศึกษาความตระหนักต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในกลุ่มคนไทพวน เปรียบเทียบระหว่างหัวหน้าครัวเรือนกับผู้นำ เครื่องมือในการวิจัย

ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และการวิเคราะห์ในเชิงสถิติ รวมถึงศึกษาปัจจัยและความสัมพันธ์ของปัจจัยที่มีผลต่อการผลักดัน “กระบวนการโลกาภิวัตน์เข้าสู่ชุมชนชนบท” โดยพิจารณาตัวแปรที่จะบ่งชี้ภาวะโลกาภิวัตน์ ได้แก่ บทบาทของข่าวสาร ความเรื่องสิทธิเสรีภาพและการยอมรับศักยภาพที่เท่าเทียมของมนุษย์ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ส่วนบุคคล การจัดระเบียบโลก และระยะความสัมพันธ์ทางสังคม ถูกกำหนดให้เป็นตัวแปรตาม ส่วนตัวแปรอิสระประกอบด้วยตัวแปรที่เป็นปัจจัยผลักดันหรือนำกระบวนการโลกาภิวัตน์เข้าสู่ชนบท เช่น สถานภาพของประชาชน การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม บทบาทของผู้นำ การเปิดรับข่าวสารและวิถีการดำรงชีวิต ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้อธิบายที่มาของกรอบแนวคิดและตัวชี้วัดต่างๆ แต่เมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้วยังขาดปัจจัยเชิงปรากฏการณ์ในชุมชน ตัวเลขที่เกิดจากการชี้วัดข้างต้นไม่มีรากฐานจากเหตุการณ์หรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงในชุมชน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของเหตุการณ์และกระบวนการที่เกิดขึ้นในชุมชน หากปราศจากข้อมูลดังกล่าวจึงเป็นการยากที่จะนำตัวเลขที่เกิดจากการวิเคราะห์ทางสถิติไปใช้ทำความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงได้

นอกจากงานศึกษาข้างต้นแล้ว มนตรี คงเจริญ (2536) ได้ศึกษาผลกระทบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ ที่มีผลต่อประมงชายฝั่ง กรณีศึกษาชุมชนคลองด่าน พบว่า การติดต่อกับสังคมเมืองมีผลต่อการเติบโตของอาชีพชาวประมง ชนิภา วัฒนะศิริ (2537) เรื่อง จากสังคมชาวนาสู่สังคมอุตสาหกรรม ศึกษาชุมชนไทเบ็ง จังหวัดลพบุรี พบว่า การที่ชุมชนไทเบ็งซึ่งมีภาพของความเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดผ่านระบบครอบครัวและเครือญาติ เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากภาครัฐต้องการพัฒนาประเทศสู่ระบบอุตสาหกรรม ชุมชนต้องปรับเปลี่ยนอาชีพจากการทำนาไปสู่การประกอบอาชีพลูกจ้างโรงงานอุตสาหกรรม งานศึกษาของวรรณัย พงศากลาง (2538) เรื่อง พืชเศรษฐกิจกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาบ้านโคก ตำบลอุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี วิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพืชเศรษฐกิจและอิทธิพลของการค้าแบบพาณิชย์นิยม ตัวอย่างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่างานวิจัยมีลักษณะร่วม ได้แก่ การวิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เกิดจากการเติบโตและขยายตัวของเมือง นโยบายและการพัฒนาอุตสาหกรรม รวมถึงการเร่งรัดพัฒนาชนบท ภาพที่ปรากฏตอนท้ายคือ คลื่นแห่งการพัฒนาจากเมืองที่เข้าสู่ชุมชนและทำลายวิถีชีวิตดั้งเดิมลงไป การมองในลักษณะนี้อาจเป็นเพียงมุมมองทางวิชาการของผู้ศึกษาต่อการพัฒนาในฐานะของปัจจัยเชิงลบเป็นส่วนใหญ่ หากยังปราศจากภาพการต่อรองของชุมชน รวมถึงยังไม่ปรากฏตัวของผู้กระทำการทางสังคม (Social Actor) ที่มีความหลากหลาย

วัฒนธรรมในฐานะอุดมการณ์การพัฒนาแบบทางเลือก

จากกรอบการศึกษาวัฒนธรรมในมิติแรก ในเวลาต่อมาได้เกิดแนวคิดที่สะท้อนความสนใจและความพยายามในการทำความเข้าใจและส่งเสริมการปฏิบัติการของชุมชนภายใต้ประเด็นของการพัฒนาแบบทางเลือก โดยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์หรือประยุกต์เข้ากับวัฒนธรรมดั้งเดิมโดยอาศัยกระบวนการวิจัยที่เรียกว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนภายใต้กรอบแนวคิดของ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ซึ่งแม้ในทางปฏิบัติอาจมีความแตกต่างกันบ้าง แต่ในเชิงจุดเน้นร่วมกันก็คือ ความพยายามในการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชน โดยอาจจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่ม ประกอบด้วย

งานวิจัยแนวภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมชุมชน ความน่าสนใจของงานศึกษากลุ่มนี้คือ มิติการมองปรากฏการณ์และการหยิบยกชุมชนหรือกลุ่มคนที่พยายามใช้วัฒนธรรมเดิมของตนมาปรับใช้ให้เข้ากับกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การเติบโตทางแนวคิดของงานศึกษากลุ่มนี้มีความเกี่ยวข้องอย่างมีนัยคู่ขนานกับการเกิดขึ้นของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน กระแสชุมชนเข้มแข็ง นำมาสู่การตั้งคำถามต่อนโยบายการพัฒนาที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องในประเทศไทย รวมถึงการหวนกลับมาสนใจศึกษาองค์ความรู้ที่มีในท้องถิ่น เช่น สัมฤทธิ์ ผิวนิยม (2545) ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านในการประกอบอาชีพ กรณีศึกษาเครือข่ายวนเกษตรและป่าชุมชนภาคตะวันออก จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า การประกอบอาชีพทางการเกษตรไม่สามารถแยกออกจากการสั่งสมและถ่ายทอดภูมิปัญญาซึ่งอาศัยระยะเวลายาวนานและมีการต่อยอดได้ หรืองานศึกษาของนฤมล บรรจงจิตร และคณะ (2547) เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหของชุมชนกรณีศึกษาเครือข่ายชุมชนและการรวมกลุ่มของชาวบ้านในจังหวัดฉะเชิงเทรา 1 เครือข่าย 4 กลุ่ม

สำหรับในอีกแนวทางหนึ่งได้แก่ งานในกลุ่มจิตสำนึกท้องถิ่นหรือประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งเป็นงานศึกษาหลักในชุดโครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคกลาง ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย มุ่งเน้นกระบวนการสร้างนักวิจัยท้องถิ่นและใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ควบคู่ไปกับการสร้างจิตสำนึกท้องถิ่นผ่านงานศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เช่น โครงการวิจัยเรื่อง การสืบสร้างประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอัมพวา ตำบลบางนางลี่ (2545) โดยมีที่มีของงานวิจัยว่า แม้ชุมชนชาวสวนอัมพวาจะมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานไม่แตกต่างจากชุมชนโดยรอบ หากเงื่อนไขเชิงภูมิศาสตร์กายภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของภาครัฐและการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ส่งผลให้พลังของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นถูกลดทอนลงและเสื่อมความสำคัญลงเรื่อยๆ จนไม่สามารถเป็นศูนย์กลางที่เชื่อมชาวชุมชนเข้าไว้ได้ด้วยกัน

ดังเช่นในอดีต ขณะเดียวกัน คนรุ่นใหม่เองก็ขาดความรู้และจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ นำไปสู่ความอ่อนแอจากภายในชุมชนเอง ด้วยเหตุนี้ วิธีการศึกษาจึงให้ความสำคัญกับกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ซึ่งไม่ได้มองชุมชนเป็นวัตถุแห่งการศึกษาหรือแหล่งข้อมูลการวิจัยเท่านั้น หากยังยกระดับมาเป็นผู้ศึกษาร่วม โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดความหมาย เรื่องราว อันเป็นสิ่งที่สะท้อนวัฒนธรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของตนเองได้ นอกจากจะช่วยสร้างความเข้าใจและความภาคภูมิใจร่วมกันแล้ว ยังนำไปสู่การเพิ่มอำนาจในการสร้างและกำหนดความหมายในการสื่อวัฒนธรรม (Cultural Interpretation) ให้กับทั้งคนในชุมชนและคนภายนอกได้ด้วย

ในงานศึกษาเรื่อง วิถีคนป่าตะวันออกผืนสุดท้าย โดยวิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ (2548) เป็นการศึกษาโดยใช้แนวคิดของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบริเวณชุมชนบ้านต้นน้ำ คลองระบบ-สียัด มีจุดประสงค์เพื่อให้ชุมชนได้ทบทวนความเป็นมาของชุมชนที่มีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เข้าและออก รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอันเป็นผลมาจากการทำสัมปทานป่าไม้และโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ กระบวนการศึกษามุ่งเน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของนักวิจัย ควบคู่ไปกับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคณะผู้วิจัยและชุมชนผ่านการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดเวทีเยาวชน เป้าหมายของงานศึกษาครั้งนี้ นอกจากจะได้ผลการศึกษาเป็นองค์ความรู้ของท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นการสร้างจิตสำนึกอันเกิดจากการเรียนรู้และทบทวนอดีตสำหรับการวางแผนร่วมกันในอนาคตเช่นกัน นอกจากนั้นในงานศึกษาภายใต้โครงการวิจัยพลวัตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง ตำบลคลองด่าน จังหวัดสมุทรปราการ ของเรวดี ประเสริฐเจริญสุข และคณะ (2546) เริ่มต้นจากการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในจังหวัดผ่านนโยบายพัฒนาประเทศและแผนพัฒนาระดับจังหวัด โดยมีจุดเริ่มต้นจากการถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางความเจริญและพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ ต่อมาเป็นที่กลายเป็นพื้นที่รองรับการเจริญเติบโตของกรุงเทพมหานคร ทั้งด้านการผลิตในภาคอุตสาหกรรม การขยายตัวของประชากรและที่อยู่อาศัย และแรงงาน (จากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4-5) จากการศึกษาได้ชี้ประเด็นว่า จังหวัดสมุทรปราการมีความเหมาะสมกับเป็นพื้นที่การเกษตรมากกว่าพื้นที่อุตสาหกรรม โดยเฉพาะตำบลคลองด่านซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสังคมในฐานะกรณีตัวอย่างของความเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการสร้างโรงบำบัดน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม

ประเด็นสำคัญที่ได้จากงานชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองภาครัฐต่อการใช้นโยบายคิดประวัติศาสตร์กระแสหลัก (ประวัติศาสตร์และผู้นำ) เพื่อการพัฒนาโดยเน้นที่การเติบโตของเศรษฐกิจส่วนกลางและความเป็นเมือง ด้วยเหตุนี้ การดำเนินโครงการตามนโยบายของรัฐจึงมักมิได้คำนึงถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งส่วนหนึ่งประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลาย เช่น มอญ จีน ไทย มุสลิม งานศึกษาในแนวนี้นี้จึงให้น้ำหนักกับการมองการพัฒนาของรัฐที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาภายใต้การนำทรัพยากรจากชุมชนและท้องถิ่นไปใช้เพื่อการพัฒนาประเทศ ความเป็นท้องถิ่นจึงไม่ได้ถูกนำมาเข้ามารวมเป็นส่วนหนึ่งภายใต้ระบบคิดดังกล่าว ประเด็นนี้ในเวลาต่อมาจึงกลายเป็นที่มาของความพยายามปลูกฝังจิตสำนึกท้องถิ่นผ่านการวิจัยและฟื้นฟูประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อเตรียมความพร้อมให้กับชุมชนต่อการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต

วัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ในส่วนของงานวิจัยด้านการจัดการทรัพยากรปรากฏในงานศึกษาของสาขาวิชาสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล ทั้งในงานศึกษาระดับพหุกรรมของประชาชนต่อการอนุรักษ์แหล่งน้ำ เช่น งานศึกษาของสุชาติา บุญประสพ (2539) เรื่องพฤติกรรมของประชาชนในการแก้ไขปัญหาแม่น้ำท่าจีนเน่าเสีย และงานศึกษาของปรีชา มาเจริญ (2539) เรื่องพฤติกรรมของประชาชนในการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง: ศึกษากรณีอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี สะท้อนถึงการศึกษาในระดับปรากฏการณ์ที่อยู่ในความสนใจของกระแสสังคมจากพฤติกรรมของประชาชนในพื้นที่ โดยการใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล วิเคราะห์จากตัวแปรด้านเพศ อายุ ระดับการศึกษาและอาชีพพร้อมกับพฤติกรรมการใช้น้ำ อย่างไรก็ตามงานวิจัยดังกล่าวยังขาดความเชื่อมโยงในการอธิบายลักษณะเฉพาะทางสังคมวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เช่นเดียวกับงานศึกษาอีกจำนวนไม่น้อยที่ยังคงขาดความเชื่อมโยงเข้ากับบริบททางสังคมของพื้นที่นั้นๆ

ทั้งนี้ ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับงานศึกษาด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร มักจะเกิดขึ้นกับงานศึกษาในพื้นที่เดียวกัน แต่กลับได้คำตอบของงานศึกษาที่แตกต่างกัน ลักษณะของความเป็นคู่ตรงข้ามนี้มักเกิดขึ้นกับงานศึกษาของหน่วยงานหรือบริษัทที่ปรึกษาจากหน่วยงานภาคปกครอง กับอีกด้านหนึ่งก็คือ งานศึกษาที่มาจากนักวิจัยท้องถิ่นหรือนักวิจัยอิสระ

กรณีศึกษา: การเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมของประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณโครงการก่อสร้างระบบป้องกันน้ำเค็ม: ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลแพรกหนามแดง อำเภอมโนรมย์ จังหวัดสุพรรณบุรี (สกล เทียงจิต, 2537) และโครงการรูปแบบการจัดการน้ำในคลองแพรกหนามแดง อำเภอมโนรมย์ จังหวัด สุพรรณบุรี ประสพการณ์จากพื้นที่ เล่มที่ 2: น้ำ ความขัดแย้ง การคลี่คลายปัญหาของชุมชนแพรกหนามแดง (เกศสุตา สิทธิสันติกุล, 2546)

ในงานศึกษาแรก สกล เทียงจิต ได้ศึกษาโครงการก่อสร้างเพื่อป้องกันน้ำเค็มไม่ให้บุกรุกเข้าทำความเสียหายในพื้นที่ชายฝั่งทะเลบริเวณจังหวัดสุพรรณบุรีและสมุทรสงคราม โดยกำหนดวัตถุประสงค์งานวิจัยเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และทัศนคติของประชาชนที่มีต่อการดำเนินงานของโครงการ ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือเก็บข้อมูลจากประชาชนจำนวน 226 คนพบว่า การดำเนินโครงการก่อสร้างดังกล่าวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมไปในทิศทางที่ดีขึ้น ต่อมาอีก 9 ปี เกศสุตา สิทธิสันติกุล ทำการศึกษามลกระทบจากโครงการก่อสร้างในพื้นที่เดียวกัน พบว่า โครงการก่อสร้างนำมาซึ่งปัญหาและความขัดแย้งจากการจัดการน้ำระหว่างชาวบ้านภายในพื้นที่ ประกอบด้วยกลุ่มชาวบ้านที่ต้องการน้ำจืดและกลุ่มผู้เลี้ยงกุ้งที่ต้องการน้ำเค็ม ท้ายที่สุด ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นสามารถคลี่คลายลงได้ด้วยการแก้ไขปัญหาผ่านการวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกันของชาวบ้าน และคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัยทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้ชาวบ้านปรึกษาหารือ นำมาสู่การศึกษาการไหลของน้ำจากคนรุ่นก่อนและสร้างประตุน้ำขึ้นมาใหม่ทดแทนประตูน้ำที่สร้างขึ้นโดยกรมชลประทาน ซึ่งชาวบ้านกล่าวว่า ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้จริง

ทั้งนี้ ยังมีงานศึกษาบางส่วนที่ให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรในบริบทของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายภาครัฐ เช่น งานศึกษาของปิยนุช ผู้ทรงธรรม (2545) เรื่อง เอกลักษณ์ปรุงแต่งกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น จังหวัดเพชรบุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เริ่มต้นจากการศึกษาวิถีชีวิตของชาวสวนเพชรบุรีที่ผูกพันกับต้นตาลในอดีต ในเวลาต่อมาได้ถูกทำลายลงจากนโยบายการพัฒนาภาคการเกษตรของรัฐ โดยสนับสนุนให้เกษตรกรปลูกพืชเศรษฐกิจและส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมกรอบของงานศึกษาได้แก่ นิเวศวิทยาการเมือง กล่าวถึงนโยบายทางการเกษตรตั้งแต่ปี 2530 ได้มีการริเริ่มให้ชาวนาปลูกข้าวปีละ 2 ครั้ง ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศผืนนา ในขณะเดียวกันก็ลดบทบาทและความสำคัญของต้นตาลลง เนื่องจากชาวบ้านหันไปให้ความสนใจกับการปลูกข้าวที่สามารถทำรายได้ให้มากกว่าและได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ นโยบายการส่งเสริม

การท่องเที่ยวและการเติบโตของเมืองเพชรบุรีในทัศนะของผู้วิจัยกลับยิ่งส่งผลให้อาชีพทำสวนตาลซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดสูญสลายไป และถูกแทนที่ด้วยนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ไร้ทิศทาง ขาดจุดเด่นที่เป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและในท้ายที่สุดอาจก่อให้เกิดผลกระทบในระยะยาวต่อไป งานศึกษานี้จึงให้ข้อเสนอแนะว่า นโยบายที่ส่งผลถึงชุมชนไม่ควรปรากฏแค่ในรูปแบบเดียว แต่ควรให้ทางเลือกกับท้องถิ่นโดยคำนึงถึงบริบทของท้องถิ่นที่เปลี่ยนแปลง รวมถึงการกำหนดทิศทางการพัฒนาแบบเพิ่มศักยภาพในการพึ่งพาตนเองได้ของคนในท้องถิ่นที่ไม่จำเป็นต้องผูกติดอยู่กับการท่องเที่ยวมากเกินไป พร้อมกับเร่งสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ควบคู่ไปกับการปลูกจิตสำนึกให้กับกลุ่มเยาวชนให้เกิดความภาคภูมิใจและหวงแหนในมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่อไป

ส่วนในงานศึกษาของณัฐกานต์ สุวรรณะ (2546) เรื่องความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ศึกษากรณีเฉพาะดอนหอยหลอด ตำบลบางจะเกร็ง อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชน วิเคราะห์ปัจจัย เงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เนื่องจากคนในชุมชนเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากดอนหอยหลอดที่มุ่งเน้นการค้ามากขึ้น นำไปสู่ความเสื่อมโทรมของพื้นที่และส่งผลให้การใช้ประโยชน์หมดลงไปได้ในระยะสั้น ผู้วิจัยจึงทำการวางกรอบการศึกษาว่า “การพัฒนาพื้นที่ในด้านต่างๆ เช่น โครงสร้างพื้นฐาน การท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ ตลอดจนการจับหอยหลอดแบบมุ่งเน้นปริมาณ ส่งผลให้สภาพของดอนหอยหลอดเปลี่ยนแปลงไป ทั้งผลในด้านบวกและด้านลบต่อคนในพื้นที่” นำมาซึ่งการรวมกลุ่มในชุมชน จากประเด็นดังกล่าว งานศึกษาได้วิเคราะห์ความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรใน 3 ด้าน ประกอบด้วย การพัฒนาจิตสำนึกองค์กร ชุมชนและกระบวนการจัดการเทคนิควิธี ได้ข้อสรุปว่า แม้ในเบื้องต้นผลการดำเนินงานของกลุ่มสามารถบรรลุเป้าหมายได้ เนื่องจากชาวบ้านเป็นกลุ่มดั้งเดิมในพื้นที่ มีความผูกพันและตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรท้องถิ่น หากแต่กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านยังอยู่ในระดับจำกัดเฉพาะแกนนำและชาวบ้านจำนวนหนึ่ง ไม่สามารถขยายเครือข่ายไปยังหมู่บ้านอื่นๆ ได้ สำหรับการใช้วิธีการจับหอยหลอดตามภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นประโยชน์ในแง่ของการเว้นระยะเวลาให้พื้นที่ได้ฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ งานศึกษานี้ยังวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่เอื้อและไม่เอื้อต่อการรวมกลุ่มได้อย่างชัดเจน และเป็นแนวทางที่ดีให้กับนักวิจัยที่มีความสนใจศึกษาประเด็นของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในอนาคต

งานศึกษาภายใต้โครงการจัดการทรัพยากรเพื่อสันติภาพและความยั่งยืนเรื่อง ชุมชน
 แห่มใหญ่: วิถีชีวิตจากความทรงจำ เป็นงานเขียนของเครือข่ายการวิจัยกลุ่มน้ำและพัฒนา
 เครือข่ายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาแม่น้ำท่าจีน-แม่กลอง (2546) ในรูปแบบหน่วยจัดการ
 ความรู้อิสระ เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น หน่วยงานราชการ
 ส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น องค์การพัฒนาภาคเอกชน ประชาคมในพื้นที่ เนื่องจากตระหนักว่าใน
 อดีตการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นไปอย่างแยกส่วน ขาดความร่วมมือและ
 การมีส่วนร่วมจากภาคประชาชน ประเด็นดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นที่น่าสนใจของงานศึกษานี้
 สำหรับเนื้อหาหลักกล่าวถึงมิติการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ โดยเฉพาะวิถีชีวิต
 การทำมาหากินของชาวบ้านในอดีตเคยเกิดกระแสของการเพาะเลี้ยงกุ้งเนื่องจากเป็นอาชีพที่
 สามารถทำรายได้ สร้างฐานะให้กับชาวบ้านในพื้นที่ แต่ในที่สุดกลับต้องประสบกับภาวะขาดทุน
 ประสบการณ์ดังกล่าวถือเป็นการส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ร่วมกับของคนในชุมชน ความน่าสนใจ
 ของงานเกิดจากการได้สรุปบทเรียนร่วมกันในมุมที่คณะนักวิจัยท้องถิ่นได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ของ
 ตนเอง ขณะที่นักวิจัยภายนอกก็ได้บทเรียนในการทำงานร่วมกับชุมชน ในตอนท้ายของงานได้
 เสนอว่า การศึกษามิติทางประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาของประชาชนเป็นเรื่องที่มีความลึกซึ้งและ
 เชื่อมโยงเข้ากับวิถีชีวิตของผู้คนหลายยุคสมัย การศึกษาอย่างแท้จริงจำเป็นต้องอาศัยเวลาและ
 ความสุขุมรอบคอบ การศึกษาเพียงแค่บางด้านหรือบางมิติไม่อาจนำไปสู่ความเข้าใจและแนว
 ทางการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืนได้ และการกระตุ้นให้คนท้องถิ่นได้ศึกษาตนเองเป็นสิ่งที่
 เป็นประโยชน์อย่างยิ่งที่ทำให้งานศึกษามีคุณค่ามากยิ่งขึ้น

บทบาทของวัฒนธรรมในการจัดการและส่งเสริมการท่องเที่ยว

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา พบว่า งานส่วนใหญ่ที่
 เกี่ยวกับประเด็นแบ่งเป็น 2 ทิศทาง ประกอบด้วยการจัดการระบบนิเวศและสภาพแวดล้อม
 ธรรมชาติของชุมชนเพื่อเอื้อกับการท่องเที่ยว (ที่ได้กล่าวไว้ในหัวข้อก่อนหน้านี้) และการอนุรักษ์
 และฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนในการบริหารจัดการท่องเที่ยว อันเป็นผลสืบเนื่องมาจาก
 กระบวนการพัฒนาความทันสมัย การพัฒนาอุตสาหกรรม การขยายตัวของความเป็นเมืองและ
 การแพร่กระจายของลัทธิบริโภคนิยมไปสู่ชุมชนท้องถิ่น ทั้งในเขตเมืองและชนบท ก่อให้เกิดการ
 เปลี่ยนแปลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ท่ามกลางการ
 เปลี่ยนแปลงเหล่านี้ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกลายเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจตัวสำคัญที่ถูกนำเข้าสู่
 ชุมชนในฐานะเครื่องมือที่นำมาซึ่งการพัฒนา นำรายได้และประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากภายนอก

เข้าสู่ชุมชน กรณีนี้สามารถสะท้อนออกมาได้อย่างดีจากทั้งนโยบายในระดับภาพใหญ่ของภาครัฐที่สนับสนุนการท่องเที่ยวอย่างเต็มที่ เช่น โครงการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การจัดทำมาตรฐานวิชาชีพทางการท่องเที่ยวในภูมิภาคอาเซียน รวมถึงโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ แม้กระทั่งนโยบายประเทศไทย 4.0 ในปัจจุบันก็มีส่วนที่กล่าวเกี่ยวกับการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่น่ารายได้เข้าประเทศเป็นจำนวนมาก จากนโยบายในระดับบนได้ส่งผลมาสู่ระดับปฏิบัติการในหน่วยงานระดับภูมิภาคจนถึงระดับท้องถิ่น ก่อนจะเข้าสู่ระดับชุมชน โดยเป้าหมายของงานศึกษาส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นการบริหารจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวเป็นหลัก

ในงานศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนในเขตพื้นที่ภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันตกอาจมีความหลากหลายแตกต่างกันออกไปตามสภาพพื้นที่ เช่น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวด้านนันทนาการ รวมถึงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม กรอบในงานศึกษาเหล่านี้มักเน้นไปที่การให้ความสำคัญกับการศึกษาพัฒนาการด้านต่างๆ ของชุมชนตั้งแต่อดีต ซึ่งมักพบว่า มีภูมิหลังไปในทิศทางใกล้เคียงกัน กล่าวคือ มีความเป็นสังคมเกษตรกรรม จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่กระบวนการพัฒนาความทันสมัยและระบบเศรษฐกิจจากภายนอกเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้น และได้้นำการท่องเที่ยวเข้ามาสู่บริบทของชุมชน ทั้งนี้ ในการวิเคราะห์ประเด็นของวัฒนธรรมกับการพัฒนาที่เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวจะมุ่งเน้นไปที่กระบวนการและการสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholders) กลุ่มต่างๆ ต่อการจัดการทรัพยากรของชุมชน เช่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้อาศัยในชุมชน หน่วยงานกลางภาครัฐ ตลอดจนนักท่องเที่ยวและอื่นๆ เพื่อแสดงให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

กระบวนการพัฒนาความทันสมัยและความเป็นอุตสาหกรรมของประเทศไทยที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากทั้งในบริบทสังคมเมืองและชนบท ทั้งนี้ การขยายตัวของความเป็นเมือง (Urbanization) ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชากรในเขตเมืองในแง่ของการใช้ชีวิตประจำวัน การแข่งขัน การเอารัดเอาเปรียบ ความตึงเครียด รวมถึงความรู้สึกโดดเดี่ยวในสังคมที่มีลักษณะของการโหยหาอดีต (Nostalgia) ซึ่งบุคคลต้องการพาตัวเองกลับไปสู่ความเรียบง่ายและงดงามของภาพสังคมไทยในอดีตที่ยังคงลักษณะความเป็นสังคมชนบท ผู้คนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจการดำเนินชีวิตเรียบง่ายและไม่เร่งรีบ แตกต่างอย่างชัดเจนกับชีวิตในเมือง ด้วยเหตุนี้ ทัศนคติและ

มุมมองของ “ความเป็นพื้นบ้าน” “ชุมชนท้องถิ่น” “อัตลักษณ์ดั้งเดิม” รวมถึงการเปิดโอกาสให้บุคคลได้มีโอกาสกลับไปสัมผัสกับประสบการณ์ในอดีตอีกครั้งแม้เพียงช่วงเวลาสั้นๆ ได้กลายเป็นจุดขายทางวัฒนธรรมที่สำคัญสำหรับชุมชนในพื้นที่ภาคกลาง เพื่อให้ผู้มาเยือนได้ผ่อนคลายและปลดปล่อยความเครียดที่สะสมมาลง บางส่วนเพื่อให้พร้อมกลับไปเผชิญชีวิตในเมืองได้ต่อไป

ทั้งนี้ อิทธิพลจากกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยม (Consumer culture) เป็นตัวการสำคัญที่กระตุ้นให้ผู้คนในสังคมสมัยใหม่แสวงหาความสุขและความพึงพอใจผ่านการบริโภคและการใช้จ่ายใช้สอยเพิ่มขึ้น ส่วนหนึ่งอาจเกิดจากการเติบโตและพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลให้ผู้บริโภคในปัจจุบันมีกำลังซื้อมากขึ้น ในกรณีนี้ กิจกรรมการท่องเที่ยวจึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียด สร้างความสุขและเติมเต็มประสบการณ์บางสิ่งที่ขาดหายไป ดังนั้น การท่องเที่ยวในชุมชนพื้นที่ใกล้เขตเมืองปรากฏได้หลายรูปแบบและได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายด้วยอิทธิพลของสื่อประเภทต่างๆ โดยเฉพาะเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่มีอิทธิพลอย่างมากในการสร้างกระแสของสถานที่ท่องเที่ยวให้เป็นที่รู้จักในหมู่นักท่องเที่ยว ซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจในบรรยากาศของความเป็นชุมชนท้องถิ่นและวิถีชีวิตแบบชนบทหรือย้อนยุคในอดีต เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ การท่องเที่ยวเพื่อนันทนาการ สะท้อนได้จากงานศึกษาจำนวนไม่น้อยที่ศึกษาแรงจูงใจและพฤติกรรมการท่องเที่ยว ได้แก่ งานศึกษาของมธุวรรณ พลวัน (2546) เรื่อง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการด้านการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาตลาดน้ำท่าคา ตำบลท่าคา จังหวัดสมุทรสาคร งานศึกษาของสิริกมล ศรีเดช (2545) เรื่อง ตลาดดอนหวาย: พื้นที่แห่งการท่องเที่ยวและการบริโภค งานศึกษาของ วิภาณี กาญจนภิญโญกุล (2545) เรื่อง ชนบทไทยและวัฒนธรรมการบริโภค: กรณีศึกษาตลาดดอนหวาย และงานศึกษาของชัยยันต์ เหลืองดี (2544) เรื่อง การจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของบ้านโคกเกตุ ตำบลปลายโพรง อำเภอมโนรมย์ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

ทั้งนี้ ข้อสังเกตที่พบจตุรรวมของงานศึกษาด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนาและการท่องเที่ยวบ่งชี้ให้เห็นแนวโน้มการขยายตัวของการท่องเที่ยวในชุมชนใกล้เขตเมืองที่เกิดขึ้นในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ส่วนหนึ่งไม่อาจปฏิเสธได้ว่า เกิดจากตัวชุมชนเอง ภายใต้กระบวนการรื้อฟื้นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองด้วยการแปรเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า (Commoditization of culture) เพื่อตอบสนองความต้องการในการค้นหาประสบการณ์และไฮโซไฮตของแก่นักท่องเที่ยวชาวเมือง สามารถก่อให้เกิดทั้งผลกระทบในทางบวกและลบ ใน

ด้านหนึ่งอาจพบว่า การท่องเที่ยวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจในชุมชนที่ต้องพึ่งพากำลังซื้อจากนักท่องเที่ยวภายนอกมากขึ้น ยังไม่รวมผลกระทบที่เกิดจากการที่นักท่องเที่ยวจำนวนมากที่เดินทางเข้าสู่ชุมชนและนำมาซึ่งความขัดแย้งในหลากหลายรูปแบบ เช่น ความสกปรก ขยะมูลฝอย ปัญหาอาชญากรรม การจัดการผลประโยชน์ภายในชุมชนที่เกิดจากการท่องเที่ยว รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและวิถีชีวิต อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในอีกด้านหนึ่ง การท่องเที่ยวก็สามารถเป็นตัวขับเคลื่อนที่มีพลังในการส่งเสริมและธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นไว้ โดยเฉพาะในส่วนของการคงอยู่เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว เช่น กิจกรรมล่องเรือชมสวน ณ ตลาดน้ำดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี เป็นต้น ทิศทางของงานศึกษาที่มีการเปลี่ยนแปลงไปนี้จึงไม่ได้ประคับประคองการท่องเที่ยวในฐานะของตัวการที่ทำให้ชุมชนล่มสลาย แต่เป็นความพยายามในการนำเสนอข้อมูลและปรากฏการณ์ที่แท้จริง รวมถึงผลกระทบทั้งในเชิงบวกและลบเพื่อนำไปสู่ข้อเสนอแนะเพื่อการจัดการท่องเที่ยวได้อย่างยั่งยืนและสร้างสรรค์

วิธีวิทยาในงานวิจัยวัฒนธรรมกับการพัฒนา

จากการทบทวนงานศึกษาด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนาในเขตพื้นที่ภาคกลาง ซึ่งปรากฏออกมาในหลากหลายสาขาวิชา เช่น สังคมวิทยา มานุษยวิทยา การจัดการท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อมศึกษา การพัฒนาชนบท รัฐศาสตร์ ฯลฯ รวมถึงงานวิจัยเชิงปฏิบัติการของชุมชน นำไปสู่ความหลากหลายของมุมมองในประเด็นศึกษา ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนวทางการจัดหมวดหมู่ของแนวคิดเพื่อการทำความเข้าใจได้อย่างชัดเจนขึ้น ดังนี้

แนวคิดการพัฒนาสู่ความทันสมัย: จากมุมมองชั่วคราวกันข้าม

กรอบแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยปรากฏบ่อยครั้งในงานศึกษาประเภทวิทยานิพนธ์ที่มุ่งอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลง ครอบคลุมวิถีชีวิต การทำมาหากิน ค่านิยม มีความเชื่อมโยงกับการพัฒนาสู่ความเป็นเมือง (Urbanization) ความเป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) และความเป็นตะวันตก (Westernization) ที่ส่งผลกระทบต่อผู้คนในทางที่เสื่อมโทรมลง มีงานศึกษาจำนวนไม่น้อยที่ยึดติดกับกรอบแนวคิดดังกล่าวจนอยู่ภายในกับดักของแนวคิดแบบ 2 ขั้วตรงข้าม (Dichotomy) และการศึกษาชุมชนด้วยภาพโรแมนติก (Romantic) ในที่นี้คือการสร้างนิยามที่แตกต่างกันระหว่างเมืองและชนบท หรือสังคมอุตสาหกรรมกับสังคมเกษตรกรรม รวมไปถึงการวิเคราะห์ภายใต้แนวคิดแบบ 2 ขั้วตรงกันข้ามอื่นๆ เช่น ในอดีตเราเค

ถูกทำให้เชื่อว่า สังคมเมืองดีกว่าชนบท เจริญ มีความทันสมัย ขณะที่ชนบทมีความล้าหลัง ยากจน ไม่สมบูรณ์ แต่ในปัจจุบันกลับกลายเป็นอีกด้านหนึ่งกล่าวคือ ชนบทดี เรียบง่าย สงบสุข ความสัมพันธ์แนบแน่น ในขณะที่เมืองเต็มไปด้วยการแข่งขัน ความเครียด ปัญหาเรื้อรัง เหล่านี้ ล้วนแต่ตกอยู่ภายใต้กับดักของการวิเคราะห์เดียวกัน นอกจากนั้น การศึกษาที่มุ่งชุมชนแบบโรแมนติกในแง่ของความบริสุทธิ์ เรียบง่าย ผู้คนมีความจริงใจและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันเสมือนนั้นก็ อาจไม่ใช่สิ่งที่ปรากฏอยู่ในความเป็นจริงเสมอไป นอกจากนั้น การมุ่งศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ที่ศึกษาโดยแบ่งแยกระหว่างปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในอย่างชัดเจน อาจไม่ช่วยให้ได้ผลการศึกษาที่ชัดเจนมากขึ้นเท่าใดนัก เนื่องจากความพยายามในการจำแนกว่า อะไรเป็นปัจจัยภายในและอะไรเป็นปัจจัยภายนอกอาจเป็นปัญหาในตัวเองขึ้นอีกกรณีหนึ่ง

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน

ในส่วนของงานศึกษาที่อิงกับความเป็นท้องถิ่นของภาคกลางมีการนำไปใช้ทั้งใน ความหมายของพื้นที่ ซึ่งมักเป็นชนบทและความหมายเชิงองค์ความรู้ที่มีลักษณะเชื่อมโยงกับ ความเชื่อหรือลักษณะเฉพาะของพื้นที่ ซึ่งปัจจุบันเข้าใจร่วมกันในความหมายของคำว่า ‘ภูมิ ปัญญาชาวบ้าน’ โดยมีประเด็นหลักที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น 2 ประการหลัก

ประการแรก แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในงานวิจัยมักเป็นการพัฒนาภูมิปัญญา ที่มีอยู่ในพื้นที่เพื่อนำมาแก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิต ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และชุมชน เนื่องจาก เป็นเสมือนกระบวนการเรียนรู้ร่วมผ่านการผสมผสานที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นเอง ทำให้คนในพื้นที่รู้สึก ว่า ตนเองมีบทบาทและส่วนร่วม สามารถพึ่งพาตนเองได้ระดับหนึ่ง เช่น งานศึกษาการมีส่วนร่วม ในการรักษาป่าภายใต้แนวคิดเรื่องป่าชุมชนของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนรอบป่าตะวันตก โดยวิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ (2548) และเรื่อง ศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาชุมชน โดยนฤมล บรรจงจิตร (2547) งานทั้ง 2 ชิ้นนี้อธิบายไปในทิศทางใกล้เคียงกันว่า กระบวนการภูมิ ปัญญาไม่ใช่กระบวนการที่หยุดนิ่ง หากแต่มีการปรับเปลี่ยนเพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับธรรมชาติเพื่อเป้าหมายของการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ประการที่สอง มีงานศึกษาอีก จำนวนหนึ่งที่เชื่อมโยงประเด็นของภูมิปัญญาเข้ากับทุนทางสังคม จากมุมมองว่า ภูมิปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคมที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองกับภายนอกได้ รวมไปถึงทุน ทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในรูปของอัตลักษณ์ของชุมชน ผ่านอาหาร ดนตรี ศิลปะ สิ่งก่อสร้าง ฯลฯ ที่สามารถนำมาเพิ่มคุณค่าและมูลค่าทางเศรษฐกิจผ่านการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ได้

สำหรับแนวคิดกลุ่มนิเวศวิทยาท้องถิ่นกับการศึกษาวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร ยังมีงานศึกษาที่เกิดขึ้นจำนวนไม่มากนัก งานในลักษณะนี้มักกล่าวถึงความเคลื่อนไหวของผู้คน ผ่านการตั้งคำถามต่อประเด็นความรู้ที่ครอบงำวิถีชีวิตและส่งผลต่อการวิถีชีวิตของชาวบ้าน นำไปสู่การเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน เช่น งานศึกษาของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2539) ได้กล่าวถึงแนวคิด 2 กระแส อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมผ่านข้อถกเถียงระหว่างปรัชญาตะวันตกและตะวันออก หรือความรู้แบบสมัยใหม่กับความรู้ท้องถิ่น งานศึกษานี้ยังได้สะท้อนถึงความขัดแย้งเชิงอำนาจเศรษฐกิจและการเมืองในการจัดการและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐ กลุ่มทุนและคนท้องถิ่นซึ่งมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และทรัพยากร การไม่ยอมรับต่อองค์ความรู้ท้องถิ่นของชาวบ้านส่วนหนึ่งมีเหตุมาจากความขัดแย้งของประโยชน์ทางการค้าและการควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยหน่วยงานภาครัฐ จากแนวคิดข้างต้นแม้จะมีจุดเริ่มต้นจากการศึกษาองค์ความรู้ของกลุ่มคนท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ หากแต่ยังมีพื้นฐานจากการยอมรับและเคารพความแตกต่างหลากหลาย ตลอดจนการยอมรับว่า การใช้องค์ความรู้ใดเพียงมิติเดียวอาจมีข้อจำกัดและไม่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับทุกบริบทได้เสมอไป ประเด็นที่สำคัญยิ่งกว่าคือ การให้ความสนใจกับวัฒนธรรมและดำรงอยู่อย่างแท้จริงของชุมชนท้องถิ่น การยอมรับตัวตน วิถีชีวิตและการดำรงอยู่ เนื่องจากการพัฒนาในช่วงที่ผ่านมามิได้ให้ความสนใจต่อประเด็นเหล่านี้ของท้องถิ่นเลย การเคลื่อนไหวของท้องถิ่นในลักษณะนี้จึงนำไปสู่ปรากฏการณ์ของการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement)

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการทบทวนงานศึกษาประเด็นวัฒนธรรมกับการพัฒนาของพื้นที่ภาคกลางพบว่า ในระยะหลังของการทำงานวิจัย โดยเฉพาะการวิจัยแนวภูมิปัญญาท้องถิ่นหรืองานทางเลือกการพัฒนา มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นเรื่องที่น่ายินดีที่กระแสวัฒนธรรมได้ถูกหยิบยกขึ้นมาประยุกต์ใช้กับงานพัฒนามากขึ้น หากแต่เมื่อพิจารณาลึกลงไปในมิติการวิเคราะห์งานของนักวิชาการในกลุ่มนี้ยังคงค่อนข้างยึดติดกับแนวคิดที่เป็นเสมือนสูตรสำเร็จของทางออกของปัญหา การพัฒนาหรือนักวิจัยพยายามจะตั้งคำถาม (ในมุมมองของตนเอง) ว่าชาวบ้านหรือชุมชนจะสามารถอยู่รอดด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างไร การวิเคราะห์ในประเด็นนี้จึงแทบไม่แตกต่างจากการวิเคราะห์ด้วยมุมมองสมัยใหม่ (Modernism) มากนัก เพียงแต่เปลี่ยนตัวแสดงจากการพัฒนาอุตสาหกรรมมาเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือเปลี่ยนจากบทบาทของผู้เชี่ยวชาญมาเป็นชาวบ้านเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ การศึกษาแนวนี้จึงมักหนีไม่พ้นการมองเพียงในระดับปรากฏการณ์ หากแต่ไม่

เกิดการตั้งคำถามหรือไม่สามารถอธิบายความซับซ้อนในบริบทที่แตกต่างได้ งานศึกษาจำนวนไม่น้อยยังคงยึดติดกับกับดักวิธีคิดแบบ 2 ขั้วตรงกันข้าม (Dichotomy) กรณีนี้ แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่กลบเกลื่อนในตัวเอง กล่าวคือ สิ่งที่ถูกรเรียกว่า ภูมิปัญญาในปัจจุบันอาจอยู่ใต้ระบบคิดเดียวกับสิ่งที่มันขัดแย้งด้วย เช่น ในขณะที่กระแสภูมิปัญญาต่อต้านกระแสทุนนิยมหรือโลกาภิวัตน์ ตัวของมันเองก็เป็นสิ่งที่ได้รับการกล่าวถึงไปทั่วโลกอย่างแพร่หลาย ตัวอย่างเช่น การฟื้นฟูวัฒนธรรมหรือศิลปะพื้นบ้านในหลายกรณีจะสามารถประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสามารถปรับตัวได้ดีกับระบบเศรษฐกิจและระบบตลาดสมัยใหม่ ทั้งที่เป็นสิ่งที่ได้รับการปฏิเสธจากกระแสภูมิปัญญามาตั้งแต่ต้น งานศึกษาในอนาคตจึงอาจเริ่มต้นจากการตั้งคำถามถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นและมิติโลกาภิวัตน์ (ในท้ายที่สุดก็อาจไม่พบคำตอบแบบสำเร็จรูปของงานได้)

ส่วนแนวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีความน่าสนใจหลายประการกล่าวคือ เป็นงานศึกษาที่คำนึงถึงบริบททางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะงานในภาคกลางแสดงให้เห็นความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมในเกือบทุกพื้นที่ จึงเป็นการเน้นย้ำประเด็นที่สำคัญยิ่งในการศึกษาวัฒนธรรมกับการพัฒนา ได้แก่ การพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของความหลากหลาย (Diversity) ของวัฒนธรรม ส่วนหนึ่งในเป้าหมายในงานศึกษาเหล่านี้คือ ความพยายามที่จะชี้ว่า นโยบายการพัฒนาที่มองข้ามความหลากหลายสามารถนำไปสู่ปัญหาได้อย่างไร ตลอดจนความสำคัญของการสร้างและการคงอยู่ของสังคมที่เริ่มต้นมาจากความหลากหลาย และนอกเหนือไปจากความหลากหลายแล้ว ประเด็นสำหรับงานศึกษาด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนาในอนาคต ประเด็นที่ไม่อาจมองข้ามก็คือเราจะดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางความหลากหลายที่เผชิญหน้ากันได้อย่างไรโดยไม่ให้เกิดความขัดแย้งขึ้น เนื่องจากการเผชิญหน้าทางวัฒนธรรมจะยังมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นจากอิทธิพลของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ด้วยเหตุนี้หากองค์ความรู้มีลักษณะเปิด แต่ความเข้าใจทางวัฒนธรรม ทั้งในส่วนของนักวิชาการและบุคคลทั่วไปยังคงเป็นไปอย่างจำกัด ความรุนแรงจากการปะทะทางวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยงได้ การศึกษาเพื่อนำไปสู่กระบวนการสร้างความรู้เท่าทันงานวิจัยเชิงปฏิบัติการจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง

ทั้งนี้ เทคนิคการเก็บข้อมูลถือว่า มีความสำคัญมากในการเข้าถึงข้อเท็จจริง แต่กลับพบว่า งานศึกษาจำนวนหนึ่งให้ความสำคัญกับเทคนิคการเก็บข้อมูลมากกว่าส่วนอื่นๆ ดูเสมือนว่าเป็นสิ่งที่ช่วยให้งานวิจัยมีคุณค่า มีความเป็นกลางและสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั่วไป ประเด็นเหล่านี้มีความสำคัญมากพอกับการยึดกรอบแนวคิดอย่างตายตัว กล่าวคือ เมื่อเราเริ่มต้นทำวิจัยที่

เกี่ยวข้องกับประเด็นทางสังคมและวัฒนธรรม สิ่งที่ต้องคำนึงเป็นอันดับแรกก็คือ สถานการณ์หรือปรากฏการณ์ หากแต่นักวิจัยส่วนหนึ่งที่เพิ่งเริ่มต้นทำวิจัยมักจะเริ่มจากหลักคิดว่า จะศึกษาสิ่งที่สนใจด้วยระเบียบวิธีเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพ จากนั้นจึงตามมาด้วยสูตรสำเร็จอื่นๆ ผลผลิตของการเริ่มต้นเช่นนี้ปรากฏทั่วไปในงานประเภทวิทยานิพนธ์บางงานที่ประเด็นศึกษา แนวคิดตลอดจนระเบียบวิธียังมีไม่สอดคล้องกันอยู่มาก อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเครื่องมือการวิจัยจะเป็นสิ่งสำคัญ แต่การสร้างประเด็นวิจัยและการเชื่อมโยงแนวคิดน่าจะมีความจำเป็นและสำคัญมากขึ้นไปอีกเพราะจะช่วยให้การใช้เครื่องมือเป็นไปอย่างถูกต้องและเหมาะสม รวมไปถึงการคิดทบทวนแบบเชื่อมโยงตักตวงและระยะเวลาการศึกษาวิจัยก็เป็นเครื่องมือทางความคิดประการหนึ่งที่มีความสำคัญสำหรับนักวิจัย

และเมื่อพิจารณาถึงความเชื่อมโยงของงานศึกษาวัฒนธรรมกับการพัฒนาที่เกี่ยวกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวในท้องถิ่นนั้น ประเด็นสำคัญที่นักวิจัยไม่อาจละเลยในการศึกษาอยู่บนพื้นฐานว่า การท่องเที่ยวเป็นตัวที่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์ที่เอื้อต่อชุมชนได้อย่างมาก เช่นเดียวกับผลกระทบที่อาจเกิดตามมา ดังนั้น สิ่งที่ควรทำการศึกษาต่อไปก็คือ จะทำ “อย่างไร” ให้การท่องเที่ยวสามารถทำหน้าที่ในฐานะเครื่องมือของการพัฒนาที่เกิดประโยชน์ได้อย่างแท้จริง เนื่องจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในปัจจุบันได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น พร้อมๆ กับนำผู้เกี่ยวข้องจากภาคส่วนต่างๆ มาเข้าร่วมในกระบวนการมากขึ้น ในกรณีนี้ การท่องเที่ยวอาจไม่ใช่คำตอบหลักเพียงคำตอบเดียวสำหรับการพัฒนา อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวยังคงเป็นกลไกที่ช่วยให้ชุมชนสามารถบรรลุเป้าหมายบางประการได้ เช่น การสร้างรายได้ให้กับท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังอาจรวมถึง เป้าหมายด้านสังคมและการเมืองของชุมชนในแง่ของการสร้างความเข้มแข็ง การเพิ่มศักยภาพ สร้างบูรณาการด้านวัฒนธรรมและการตระหนักถึงคุณค่าในตนเอง ดังนั้น ผู้เกี่ยวข้องต่างๆ ทั้งหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนจึงสามารถแสดงบทบาทสนับสนุนการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนและช่วยให้กระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเป็นไปอย่างเสมอภาคและยั่งยืน ขณะเดียวกัน กลุ่มสมาชิกของชุมชนเองก็ต้องแสดงบทบาทการตรวจสอบในการพัฒนาการท่องเที่ยวและร้องเรียนต่อหน่วยงานภาครัฐเมื่อสิทธิและความอยู่ดีกินดีของสมาชิกได้รับการคุกคาม สำหรับข้อคิดประการสุดท้ายที่น่าพิจารณาก็คือ การมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งในการควบคุมจัดการด้านการท่องเที่ยวและการจัดสรรกระจายผลประโยชน์ ซึ่งจะต้องได้รับความร่วมมือจากผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้อง เช่นเดียวกับ การสร้างเสริมพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบเพิ่มมากขึ้นด้วย

บรรณานุกรม

- เกศสุตา สิทธิสันติกุล และกชกร ชินะวงศ์ (บรรณาธิการ) (2546). **ประสบการณ์จากพื้นที่ เล่มที่ 2: น้ำ ความขัดแย้ง การคลี่คลายปัญหาของชุมชนแพรทนามแดง**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย สำนัก งานภาค.
- ชนิกา วัฒนะศิริ. (2537). **จากสังคมชาวนาสู่สังคมอุตสาหกรรม ศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน ชุมชนไทเบ็ง บ้านต๊อง จ. ลพบุรี**. วิทยานิพนธ์ สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ณัฐกานต์ สุวรรณะ. (2546). **ความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น: ศึกษาเฉพาะ กรณีดอนหอยหลอด ตำบลบางจะเกร็ง อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม**. วิทยานิพนธ์ สาขาวิชาการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อชุมชนและชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นฤมล บรรจงจิตร. (2547). **ศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาชุมชน**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บตี พงษ์ทอง. (2538). **การเข้าสู่ชุมชนชนบทของกระบวนการโลกาภิวัตน์: กรณีศึกษาชุมชนไทพวน ตำบลหินปัก อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี**. วิทยานิพนธ์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ปรีชา มาเจริญ. (2539). **พฤติกรรมของประชาชนในहारอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง: ศึกษากรณีอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี**. วิทยานิพนธ์ สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2539). **ภูมิปัญญาในเวศวิทยาชนพื้นเมือง: ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่า ห้วยใหญ่เนรศวร**. กรุงเทพฯ: โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
- ปิยชน ผู้ทรงธรรม. (2545). **เอกลักษณ์ปรุงแต่งกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น จังหวัดเพชรบุรี**. วิทยานิพนธ์ สาขาวิชาเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พัชรา ลากลิ้อย. (2546). **ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการจัดการการท่องเที่ยวตลาด น้ำดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรีและตลาดน้ำท่าคา จังหวัดสมุทรสาคร**. วิทยานิพนธ์ บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต (การจัดการ) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- มธุวรรณ พลวัน. (2546). **ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการด้านการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาตลาดน้ำท่าคา ตำบลท่าคา อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร สาขา ชนบทศึกษาและการพัฒนา.
- มนตรี คงเจริญ. (2536). **ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ ที่มีอิทธิพลต่อประมง ชายฝั่ง: กรณีศึกษาชุมชนคลองด่าน**. วิทยานิพนธ์ สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มิตรา สามารถ. (2543). **รายงานผลการศึกษาวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันดำรงราชานุภาพ: สำนัก นโยบายและแผน สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย.
- เรวดี ประเสริฐสุข และคณะ. (2546). **โครงการวิจัยพลวัตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง: ตำบลคลองด่าน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ. (2548). **วิถีคนบนป่าตะวันออกผืนสุดท้าย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิภาดา เกิดเพิ่มพูล. (2546). **ศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่ตำบลปลายโพรงพวง**
กรณีศึกษา: หมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ตำบลปลายโพรงพวง อำเภออัมพวา จังหวัด
สมุทรสงคราม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยมหิดล. บัณฑิตวิทยาลัย สาขา
การวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาชุมชนและชนบท.
- วิภาณี กาญจนานัญญกุล. (2545). **ชนมไทยและวัฒนธรรมการบริโภค: กรณีศึกษาตลาดดอนหวาย**.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
สาขามานุษยวิทยา.
- วรรณัย พงศาชลนถ. (2538). **พืชเศรษฐกิจกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ศึกษาบ้านโคก ต. อุ**
ทอง จ. สุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สกล เทียงจิต. (2537). **การเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของประชาชนที่อาศัย**
อยู่ในบริเวณโครงการก่อสร้างระบบป้องกันน้ำเค็ม: ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลแพรกหนาม
แดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม. วิทยานิพนธ์ สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม
มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สิริกมล ศรีเดช. (2545). **ตลาดดอนหวาย: พื้นที่แห่งการท่องเที่ยวและการบริโภค**. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา สาขา
มานุษยวิทยา.
- สุชาดา บุญประสพ. (2539). **พฤติกรรมของประชาชนในการแก้ไขปัญหาแม่น้ำท่าจีนน้ำเสีย: ศึกษา**
กรณีอำเภอ สามพราน จังหวัดนครปฐม. วิทยานิพนธ์ สาขาสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (2545). **โครงการวิจัยสืบสานสร้างประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอัมพ**
วาสวนนอก ตำบลนางสี: กรุงเทพฯ.
- สัมฤทธิ์ ผิวนิม. (2545). **ภูมิปัญญาชาวบ้านในการประกอบอาชีพ กรณีศึกษาเครือข่ายวนเกษตรและ**
ป่าชุมชนภาคตะวันออก จังหวัดฉะเชิงเทรา. วิทยานิพนธ์ สาขาวิชาพัฒนาแรงงานและ
สวัสดิการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อภิญญา บัวสรวง และคณะ. (2546). **ชุมชนแหลมใหญ่: วิถีชีวิตจากความทรงจำ หนังสือชุดการวิจัย**
โครงการการจัดการทรัพยากรเพื่อสันติภาพและความยั่งยืน เล่ม 3. นครปฐม: สำนักงาน
กลาง เครือข่ายการวิจัยบูรณาการลุ่มแม่น้ำท่าจีน คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล.

